

Tóth I. János

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Filozófia Tanszék
jtoth@philo.u-szeged.hu

AZ ALACSONY MÉRTÉKŰ GYERMEK- VÁLLALÁS MORÁLIS VONATKOZÁSAI

Moral Aspects of Low Progeny

Moralni aspekti niskoprocenitnog prihvatanja roditeljstva

A termékenységsökkenés, az előregedés és a népességfogyás mai mértéke új jelenség. Ma már a világ országainak több mint a felében a termékenységi ráta nem éri el a közösség egyszerű reprodukciójához szükséges 2,1 gyerek/nő arányt. Miközben Afrika a túl magas, addig Európa és Kelet-Ázsia a túl alacsony termékenységi arány demográfiai következményeitől szenved. Felmerül a kérdés, hogy az alacsony mértékű gyermekvállalásnak lehetnek-e morális vonatkozásai. Ez ügyben perdöntő, hogy ma már mindenütt, de különösen a fejlett világban széles körben elterjedt a fogamzásgátlás, vagyis az egzisztenciális jelentőségű gyerekvállalás a párok tudatos és szabad döntésének az eredménye. Az ilyen döntésnek pedig szükségképpen van morális tartalma. A tanulmány három formális etikai szabály (az arany szabály, a kategorikus imperatívusz és az utilitarizmus) segítségével vizsgálja a kérdés konkrét etikai tartalmát. Ezek konklúziója pedig abban összegezhető, hogy az alacsony termékenységi arányból következő demográfiai válsághelyzetben levő országokban és régiókban etikai szempontból az a helyes (akarat és viselkedés), ha minden ember a lehető legtöbb, de minimum két gyermeket vállal és gondosan felneveli.

Kulcsszavak: demográfia, termékenységi ráta, arany szabály, kategorikus imperatívusz, utilitarizmus

A DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK

Korunkban az emberiségre jellemző termékenységi arányszámot két fő sajátosság jellemzi. Egyrészt a globális termékenységi arányszám összességében gyorsan csökken. Az 1950-es években a nőknek statisztikai átlagban majdnem öt gyereke született, míg az 1990-es évekre ez az érték háromra csökkent. 2014-ben a termékenységi mutató értéke 2,5 gyerek/nő volt, ami abszolút értékben még mindig magas. Demográfiai szempontból az ideális termékenységarány a 2,1 gyerek/nő, amely biztosítja az állandó népességet. Az ennél sokkal magasabb termékenységi arány népességgrobbanáshoz, míg

az ennél sokkal alacsonyabb termékenységi arány az ún. demográfiai tél jelenségeihez vezet (DEMOGRAPHIC WINTER 2008).

Másrészt ez a világátlag jelentős regionális különbségeket takar. A kontinensekre jellemző termékenység-arányszám csökkenő sorrendben a következő: Afrika 4,7; Óceánia 2,4; Ázsia 2,2; Amerika 2,1 és Európa 1,6 gyerek/nő. Ezek az adatok jól mutatják, hogy termékenységi szempontból az afrikai és az európai kontinens adatai térnek el jelentősen az ideális termékenységi arányszámtól. Afrika lakossága 2050-re várhatóan megduplázódik, vagyis Afrika még mindig a gyors népesedési szakaszban van. Az emberiség mint egész népességnövekedésének is alapvetően az afrikai népességrobbanás az oka. A másik végletet Európa alacsony termékenységi mutatója jelenti. Ennek ellenére a demográfiai előrejelzések szerint Európa várható népessége 2050-ig nem változik. Az állandó népesség mögött a növekvő átlagéletkor és bevándorlás húzódik meg (POPULATION REFERENCE BUREAU 2014).

Európában a legalacsonyabb termékenységi arányt (0,8 gyerek/nő!) Kelet-Németországban mérték az 1990-es években (GOLDSTEIN 2010). Magyarországon a teljes termékenységi arányszám, még európai összehasonlításban is alacsony: 2011-ben 1,24, míg 2014-ben 1,41 gyerek/nő volt. Az alacsony termékenységi mutató egyik szükségszerű következménye a társadalom előregedése. Magyarországon az átlagéletkor 1910-ben még 27,2 év, miközben 2013-ban már 41,1 év volt. Az alacsony termékenység másik szükségszerű következménye a népességcsökkenés. Magyarországon az 1980-as években haladta meg először a halálozási arány a születési arányt, és azóta a különbség, az ún. *természetes fogyás* egyre nagyobb. Ez az érték 2012-ben -3,9 ezrelék volt, azaz 1000 emberre számolva majdnem 4 emberrel több halt meg, mint amennyi született. A 2015-ös demográfiai előrejelzések szerint 2060-ban várhatóan 7 900 000 fő lesz Magyarország népessége (KAPITÁNY 2015). Mivel nemcsak kevesebben, hanem öregebbek is leszünk, ezért a népességcsökkenés folyamata nem áll meg 2060-ban, hanem ez a folyamat, *ceteris paribus*, felgyorsulva halad tovább. Itt jegyzem meg, hogy az alacsony termékenységi arányszámokból következő demográfiai válság elvileg a következőképp kezelhető: a termékenység és/vagy a bevándorlás növelése, illetve a halandóság és/vagy a kivándorlás csökkentése.¹

A regionális termékenységcsökkenés viszonylag új jelenség. Az embereknek még csak korlátozott tapasztalatuk van ennek a folyamatnak a lefolyásáról és a várható hatásáról. Mint minden új jelenséghez, a csökkenő termékenységi arányszámhoz is többféleképp lehet viszonyulni. Ahogyan a globális klímaváltozással kapcsolatban is különbség van a klímaváltozásban

¹ Népesség változása = (születési szám – halálozási szám) + (bevándorlók száma – kivándorlók száma).

kételkedők és hívők között, úgy az alacsony termékenységgel kapcsolatban is különbség van a probléma súlyosságában kételkedő, illetve a probléma súlyosságát elismerők között. A szkeptikusok úgy gondolják, hogy az alacsony termékenység nem jelent válsághelyzetet, és ebből fakadóan a probléma kezelése sem igényel új megközelítéseket. E nézet szerint az alacsony termékenységi arányszám azért nem jelent vészhelyzetet, mert annak negatív hatásai (előregedés, népességsökkenés) csak két-három generáció, vagyis ötven–hetven év múlva fognak érvényesülni. Ez az időtávlat többnyire meghaladja az átlagember figyelmét. Emellett a szkeptikus szakértők bízhatnak még a növekvő bevándorlásban és a csökkenő halálozásban.

Elvileg a bevándorlás, legalábbis mennyiségi értelemben, kompenzálhatja a populáció népességsökkenését és előregedését. E megoldással kapcsolatban azonban számos nehézség merül fel. Egyrészt a folyamatosan alacsony termékenységet csak egy folyamatos és nagy tömegeket érintő bevándoroltatás tudja kompenzálni. Így azonban azonnal felmerül a kérdés, hogy hosszú távon képes-e az előregedő „bennszülött” társadalom asszimilálni vagy legalább integrálni a fiatal bevándorlókat, különösen ha azok teljesen más nyelvi közegből és kultúrkörből érkeznek. Nyilvánvaló, hogy a migránsok integrálása hosszú és nehéz folyamat, és eleve csak akkor van remény a sikerre, ha a bevándorlók integrálódni, míg a helyi társadalmak befogadni akarnak, ahogy az például Németország esetében jelenleg többé-kevésbé fennáll. Ezért elvileg ez a politika akár sikeres is lehet. Bár felmerülhet az az ellenvetés is, hogy az alacsony termékenységű, de gazdag centrumországok részéről erkölcsi szempontból helytelen politika a szegény periférikus régiók legtehetségebb fiataljait folyamatosan „elszívni”, és így a periféria fejlődését tovább nehezíteni. A fentiekkel szemben Magyarországon, illetve Kelet-Európában a sikeres integráció egyik feltétele sem áll fenn. A bevándorlók önként nem akarnak idejönni, és a helyi társadalmak is elutasítják a bevándorlást. Persze az Európai Unió mindkét csoportot kényszerítheti, ugyanakkor a kikényszerített bevándorlás és befogadás mindkét csoportban olyan feszültségeket generálna, amely mellett eleve nem lehet sikeres az integráció. Nyugat-Európával szemben a kevésbé gazdag Kelet-Európa a demográfiai tél enyhítésében nem számíthat a migrációra. Érdekes, hogy Kelet-Ázsia sem épít a bevándorlásra.

Elvileg a halálozási arány radikális csökkenése is kompenzálhatja az alacsony termékenységi arányt, bár ez ma inkább csak utópikus lehetőség. Ameddig az öregedést nem sikerül megállítani vagy legalább lelassítani, addig az élettartam folyamatos növekedése egyúttal az eltartandó nyugdíjasok számát is növeli. Egy előregedő társadalomban a nyugdíjas nagyszülők, míg egy fiatal és gyerekvállaló társadalomban a sok gyerek eltartása jelenti a fő terhet a szülők számára.

A szkeptikusokkal szemben állnak azok, akik a tartósan nagyon alacsony termékenységi arányt, illetve a népességfogyást a közösség lehető legsúlyosabb válságaként értékelik. Ez a demográfiai válság potenciálisan magába foglalja az európai és kelet-ázsiai kultúrkörhöz tartozó országok megsemmisülését. E nézet szerint azok az előregedő európai és távol-keleti kultúrák, amelyek esetenként már ezer éve léteznek, lassan, de biztosan el fognak tűnni, mivel egy „meredek” demográfiai lejtőn már lehetetlen megállni. Világos, hogy a népességcsökkenésből származó nemzethalál a kis létszámú európai országok esetében hamarabb következik be, mint például a nagy létszámú kelet-ázsiai országok esetében. Például a jelenleg négy-millió Moldovát várható lélekszáma 2050-re 2 millió lesz (POPULATION REFERENCE BUREAU 2014). Ezzel szemben az ötvenmillió Dél-Korea lakossága, a jelenlegi 1,2-es termékenységi arány mellett, a század végére húszmillióra csökken, és csak 2750-re fog számtani értelemben is megszűnni (HOLODNY 2015). Persze a tényleges összeomlás ennél sok évszázaddal hamarabb fog bekövetkezni, mégis a nagy létszámú nemzetnek még sokkal több ideje van a kompenzációra, mint egy kis létszámú közösségnek. Itt jegyzem, hogy a napi csökkenés mértéke Moldáviában 17 fő/nap, Dél-Koreában 577 fő/nap, míg Magyarországon 92 fő/nap (GEOHIVE 2015). Ez utóbbi értéket mechanikusan extrapolálva az utolsó magyar számtani értelemben 2500-ban tűnik el (VILÁGGAZDASÁG 2013).

TUDATOS REPRODUKCIÓ

A biológiai egyedek halandók. Ezért az élet csak úgy tud fennmaradni, ha az egyedek szaporodnak. Ivartalan egyedek esetében minimum egy, ivaros egyedek esetében minimálisan két utód biztosítja az élet fennmaradását. Persze a biológiai egyedeknek ennél általában sokkal több utódja van. Például ha statisztikai átlagban minden ivaros egyednek négy utódja van, akkor a következő generáció létszáma megduplázódik. Az élővilágban azonban ennél sokkal nagyobb termékenység a jellemző. Egy nőstény szünnyog lesharmazottainak száma az egymilliárdot is elérheti. A természet erős szeuális ösztönt, illetve vágyat ültetett az egyedekbe, hogy biztosítsa a nagyshamú utód megszületését, amely nemcsak az élet fennmaradását, hanem annak evolúcióját is biztosítja. A szexualitás és a reprodukció az őseember esetében is egy természetes egységet alkotott, egy olyan fiziológiai folyamatot, amelynek nem voltak és nem is lehettek etikai vonatkozásai.

Később, a reprodukciós összefüggéseket megértve az emberek megpróbálták befolyásolni a reprodutív viselkedésüket. A hagyományos fogamsházgató módszerek azonban megbízhatatlanok vagy morálisan kétségesek

(pl. csecsemőgyilkosság, művi abortusz) voltak. A magzatelhajtást már a hippokratészi eskü (kb. i. e. 6. század) is ismeri és elutasítja. Számos vallás, így a kereszténység is szigorúan szabályozta a szexualitást, amit csak házasságban engedélyezett. Ugyanakkor a tradicionális feltételek (mezőgazdaság, vallásosság, nők alárendeltsége, vidékies életforma) arra ösztönözték az embereket, hogy sok gyereket vállaljanak. Tehát a tradicionális társadalomban minden tényező (szexualitás, gyerek iránti vágy, vallási előírások, a gazdasági és társadalmi érdekviszonyok) arra ösztönözte az embert, hogy sok gyereket vállaljon. A magas termékenység azonban magas halálozási aránnyal párosult, és így a népesség csak mérsékelten nőtt.

Ezzel szemben a modern feltételek (halandóság csökkenése, emancipáció, urbanizáció, fejlett munkamegosztás, szekularizáció) arra ösztönzik az embereket, hogy kevés gyereket vállaljanak. 1960-ban jelent meg az első fogamzásgátló tabletta, amely segítségével az emberek egyre inkább szét tudták választani a szexualitást és a reprodukciót. A modern fogamzásgátló eszközök elterjedésével párhuzamosan felerősödött a szexuális forradalom, amelynek eredményeképp a szex és a reprodukció felszabadult a vallási kontroll alól.

A fogamzásgátlás mértékéről ma már statisztikai adatokkal is rendelkezünk. Ha a világ egészét tekintjük, akkor jelenleg a termékeny korban levő (15–49 éves) házas vagy párkapcsolatban élő nők 63%-a használ valamilyen fogamzásgátlást, s ezen belül 56% pedig modern fogamzásgátló módszert (tabletta, méhen belüli fogamzásgátló eszköz, óvszer és sterilizáció). A bármilyen fogamzásgátlás és a termékenységi arány rendre a következő: a legfejlettebb világban (63% és 2,4 gyerek/nő), s azon belül Európában (70% és 1,6 gyerek/nő), Kelet-Ázsiában (82% és 1,5 gyerek/nő) és Észak-Amerikában (77% és 1,8 gyerek/nő). A fentiekkel szemben a másik végletet a legszegényebb országok (36% és 4,3 gyerek/nő) és azon belül (Szubsahari) Fekete-Afrika (29% és 5,1 gyerek/nő) jelenti (POPULATION REFERENCE BUREAU 2014).

A 70%-os arány a fogamzásgátlásban tulajdonképpen azt jelenti, hogy a fejlett világban az emberek reprodukív viselkedése teljes mértékben tudatossá vált. Hiszen a párok vagy tudatosan nem akarnak gyereket és ekkor fogamzásgátló módszereket használnak, vagy tudatosan akarnak gyereket, és ekkor nem használnak fogamzásgátló módszereket. Tehát a modern ember, ellentétben a korábbi korok embereivel, képes a saját reprodukcióját tudatosan irányítani.

REPRODUKCIÓ ÉS ETIKA

Az alacsony halandósági arányokkal jellemezhető modern léthelyzetben az az ideális, ha az embereknek statisztikai átlagban 2,1 gyereke születik. Természetesen lehetnek olyan társadalmi-ökológiai helyzetek, amelyek megkövetelik a népesség csökkenését, és így az alacsonyabb termékenységi arányok szorgalmazását. Ilyen helyzetet jelenthet a magas (esetleg fenntarthatatlanul magas) népsűrűség, amely elsősorban Indiát, Kelet-Ázsiát és Európát jellemzi. Ezért egy tudatosan választott mérsékelt alacsony termékenységi arányszám és az abból következő lassú népességcsökkenés önmagában nem feltétlenül rossz. Az alapkérdés végül is az, hogy a közösség aktív módon képes-e irányítani a saját termékenységét, vagy passzív módon elszenvedi a termékenységben bekövetkező változásokat. Például, ha a teljes termékenység-arányszám 1,8 gyerek/nő, akkor az új generációk létszáma mindig csak 10%-kal kisebb, mint az előző generáció létszáma. Egy ilyen mértékű népességcsökkenés még kezelhető. Végül azonban még ennek a közösségnek is vissza kell térnie az ideális termékenységi arányhoz, mert különben kihal.

Etikai szempontból az az alapkérdés, hogy a fentiekből mi következik az egyénre nézve. A továbbiakban ezt a kérdést három különböző formális etikai szabály segítségével vizsgálom. A formális etikai parancsok általánosan alkalmazhatók minden egyes szituáció esetében, s a kötelességnek a formális erkölcsi parancsokból származó fogalma mindig tárgyi érvénységgel bír.

AZ EVANGÉLIUMI ARANYSZABÁLY

Az arany szabály az egyik legősibb etikai maxima, amely szinte minden világvallásban kialakult. A kereszténység ezzel kapcsolatban Jézus *He gyi beszédére* hivatkozik. „Mindazt tehát, amit akartok, hogy az emberek megtegyenek veletek, nektek is hasonlóképpen meg kell tennetek velük” (MÁTÉ 7:12).

Ezt az etikai szabályt a 18. századtól kezdve szokták arany szabálynak nevezni, amelynek létezik egy negatív megfogalmazása is: „amit magadnak nem szeretnél, másnak se tedd”. Az evangéliumi arany szabályt olyan helyzetekre lehet alkalmazni, mint pl. a hazugság, lopás vagy éppen adócsalás, amelyeket az alany elkövethet másokkal szemben, és mások is elkövethetnek az alannal szemben. Az evangéliumi arany szabály szerint az alannak azt kell mérlegelnie, hogy egy cselekedetet helyeselne-e, ha azt vele szemben követik el. Az arany szabály lényegében azt követeli meg az egyéntől,

hogy saját cselekvését is úgy tekintse, mint a közösség bármely más tagjának a cselekvését (NYÍRI 1988: 66).

Alkalmazható-e az evangéliumi arany szabály a gyermekvállalási hajlandóságra? Természetesen alkalmazható, hiszen ma már a gyermekvállalás alapvetően egy tudatos döntés eredménye. (Pontosabban a szabály olyan mértékben alkalmazható a gyermekvállalásra, amilyen mértékben az tudatos döntés eredménye.) A szabály alkalmazása arra mutat rá, hogy alapvető különbség van a statisztikai értelemben ideális (kb. 2 gyerek/nő) és az alacsony mértékű (kevesebb mint 1,8 gyerek/nő) gyermekvállalási arány között. Az előbbi esetben az alany számára közömbös, hogy az emberek hány gyereket vállalnak, s ezért az alany gyermekvállalása is közömbös más emberek számára. Tehát ideális termékenységi arány esetében a gyermekvállalásnak nincs morális tartalma.

Egészen más a helyzet azonban demográfiai vész helyzetben, jelesül tartósan alacsony termékenységi arányszám mellett. Ekkor az alany gyermekvállalási gyakorlata pozitívan vagy negatívan érint másokat és fordítva, mások gyermekvállalási gyakorlata is pozitívan vagy negatívan érinti az alanyt. Az érintettség legegyszerűbben a nyugdíjrendszeren keresztül mutatható be. Ha mások kevés gyereket vállalnak, akkor tovább romlik az eltartók és eltartottak aránya. Azaz amikor Én (mint alany) nyugdíjba megyek, akkor kevesebb ember fog eltartani engem, s ezért alacsonyabb nyugdíjat fogok kapni. Tehát érint engem, hogy a többiek hány gyereket vállalnak és nevelnek fel, ahogy az is érinti a többieket, hogy én hány gyereket vállallok és nevelek fel. Tehát azt szeretném, hogy mások, vagyis a közösség tagjai sok gyereket neveljenek fel, ezért nekem is sok gyereket kell felnevelnem. Ugyanerre az eredményre vezet a negatív megfogalmazás is. Mivel nem szeretném, hogy a többi ember kevés gyereket vállaljon, ezért én sem vállalhatok, illetve nevelhetek kevés gyereket. Tehát, ha az arany szabályt a gyermekvállalás kérdésére alkalmazzuk, akkor a szabály által javasolt morális viselkedés egy alacsony termékenyséű közösségben az, hogy mindenkinek sok gyereket kell vállalnia.

A KATEGORIKUS IMPERATIVUS

A kategorikus imperativusának első formulája a következőképpen szól: „Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája mindenkor egyszersmind általános törvényhozás elvéül is szolgálhasson” (KANT 1991: 138). A kategorikus imperativus szó szerint feltétlen parancsot jelent, amelyet minden körülmények között követni kell. Kant szerint csak a kategorikus imperativus alkalmas arra, hogy az erkölcsiség imperativusának nevezhessük (SANDEL

2012: 144). Ellentétben az utilitarizmussal, Kant szerint nem a következmény felől kell megítélni egy eszes lény tettének morális értékét. Az sem pontos megfogalmazás, hogy a szándék felől kell ítélni, hiszen a hangsúly a szándék eredetén van, tehát az akarat determinálódásának a mikéntjét kell alapul venni (NAGY 2012: 146). „[A] kötelességből fakadó cselekedet morális értékét nem a szándék adja, amelyet általa el kellene érni, hanem a maxima, amelyet követve elhatározták azt. Értéke nem a cselekedet tárgyának valóságától, hanem pusztán az akarás elvétől függ, amely szerint a cselekedet, a vágyóképeség összes tárgyától függetlenül bekövetkezett” (KANT 1991: 27).

Kant szerint az akarat a konkrét tett és az általános törvény között helyezkedik el, és a kettő között közvetít (KANT 1991: 28). Az erkölcsi törvény a cselekvést irányító akarat maximájára, vagyis szubjektív alapelveire irányul. „A maxima a cselekvés szubjektív elve, s megkülönböztetendő az objektív elvtől, nevezetesen a gyakorlati törvénytől. A maxima gyakorlati szabályokat tartalmaz, amelyeket az ész szubjektív feltételeinek (gyakran tudatlanságának vagy akár hajlamainak) megfelelően szab meg. Ez tehát az az alaptétel, amely szerint a szubjektum *cselekszik*; a törvény viszont a minden eszes lényre érvényes objektív elv, és az az alaptétel, amely szerint *cselekednie kell*, vagyis imperatívusz” (KANT 1991: 52).

Egy maxima erkölcsileg csak akkor jó, ha megfelel a kategorikus imperatívusz formális kritériumának, vagyis ha minden eszes lény számára „általános törvényhozás elvéül szolgálhat”. A kategorikus imperatívusz lényegében azt mondja, hogy az ember olyan elv, vagyis olyan maxima alapján cselekedjen, amelyet ellentmondás nélkül általánossá tehet. A kategorikus imperatívusz szerint a most végrehajtandó cselekedetemet úgy kell véghezvinnem, hogy ez az egyedi és egyszeri cselekvés mintául szolgálhasson egy olyan törvény számára, amely viszont az egész emberiségre általánosan és mindörökké érvényes. A kategorikus imperatívusz azt a félelmetes terhet rója a cselekvőre, hogy minden pillanatban úgy cselekedjen, mintha egy univerzális törvényalkotó róla venné a példát az erkölcsi törvény kidolgozásához (ULLMANN 2007: 831).

Ezek után vizsgáljuk meg, hogy alkalmazható-e a gyerekvállalás és nevelés problémájára a kategorikus imperatívusz. Az erkölcsiség imperatívuszának követését csak szabad embertől lehet elvárni, aki a dolog természetéből adódóan egyúttal eszes lény is. A gyerekvállalás kérdésében a modern ember, s különösen a fejlett világban élő nyugati ember szabadon dönthet. Döntését sem fiziológiai, sem társadalmi folyamatok nem határozzák meg. A fiziológiai értelemben vett szabadságot az olcsón elérhető fogamzásgátló eszközök, míg a társadalmi értelemben vett szabadságot a modern társadalmi berendezkedés

biztosítja. Továbbá az ember definíció szerint eszes lény, aki elvileg képes a reprodukív viselkedését a morális törvénnyel összhangban gyakorolni.

A gyerekvállalással és -felneveléssel kapcsolatban az ember számtalan szubjektív maximát követhet. Korlátozzuk a figyelmünket azokra a maximákra, amelyek a különböző számú gyerek gondos felnevelésére irányulnak. A tudatos gyermektelenség mögött többnyire olyan maximák húzódnak meg, mint a nagyobb jólétre, függetlenségre, szabad időre, szakmai karrierre való törekvés. Morálisnak tekinthetők-e ezek a maximák? Más szóval szolgálhatnak-e általános törvényhozás elvéül ezek az indítékok? Világos, hogy az alany nem fogadhatja el általános törvényhozás elvéül a tudatos gyermektelenséget, hiszen újszülöttek hiányában az emberiség ötven–száz éven belül kihalna. Hasonló okok miatt az alany szintén nem fogadhatja el általános törvényhozás elvéül az olyan maximákat, amelyek mögött csak egy gyermek vállalásának a szándéka húzódik meg. Hiszen ha az egy gyermek vállalása „általános törvényhozás elvéül” szolgálna, azaz mindenki mindig csak egy gyereket vállalna, akkor minden generációban az újszülöttek száma megfeleződne, ami egy hosszú és fájdalmas agónián keresztül vezetne az emberiség kihalásához.

Vizsgáljuk meg azokat a maximákat, amelyek tudatosan két gyermek vállalására és gondos felnevelésére irányulnak. A kategorikus imperativus alapján elfogadhatjuk-e ezeket a maximákat általános törvényhozás elvéül? Csak abban az esetben, ha minden megszületett gyermekből reprodukív felnőtt lesz. Ugyanis csak ebben az esetben nem fenyeget az emberiség kihalása. A valóságban azonban ez a feltétel teljes mértékben sohasem áll fenn: a megszületett gyerekek egy része meghal, mielőtt elérné a felnőttkort, más gyerekekből meddő felnőttek lesznek, továbbá lesznek olyan felnőttek, akik egyéb okok miatt gyermektelenül halnak meg. Ezért csak egy olyan maxima szolgálhat törvényhozás elvéül, amely biztosítja, hogy a gyerekekből legalább két reprodukív felnőtt lesz. Ez a maxima nyilvánvalóan másképp érvényesül az olyan tradicionális társadalmakban, ahol magas a gyerekhalandóság és ahol ezért kettőnél lényegesen több reprodukív vállalkozásra van szükség annak érdekében, hogy ezekből a próbálkozásokból két termékeny ember biztosan felőjön. Ezzel szemben a fejlett társadalmakban, ahol minimális a gyerekhalandóság, ott a kb. 2,2–2,4 gyerek/nő termékenységi arányból feltehetően felnőtt két olyan termékeny, heteroszexuális felnőtt, aki *de facto* szaporodik. Tehát a fejlett világban csak az olyan gyermekvállalásra irányuló maxima fogadható el morálisan, amely *legalább két gyerek* tudatos vállalását és gondos felnevelését tartalmazza.

Egy rövid kitekintés erejéig vizsgáljuk meg a túlnépesedés kérdését. Nyilvánvaló, hogy a generációk lélekszámának exponenciális mértékű nö-

vekedése szintén elfogadhatatlan, hiszen az emberiség számára csak egy véges tér áll rendelkezésre. Ezért minden olyan gyerekvállalási maxima, amely három vagy annál több termékeny felnőttet eredményez, az morális szempontból elfogadhatatlan. Nyilvánvaló, hogy ez a maxima másképp érvényesül azokban a tradicionális társadalmakban, ahol magas a gyermekhalandóság, illetve azokban a fejlett országokban, ahol alacsony a gyermekhalandóság.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy csak az olyan gyerekvállalási maximák tekinthetők morálisnak, amelynek az eredménye több mint kettő, de kevesebb, mint három termékeny felnőtt. Tekintettel arra, hogy ma már a világ nagy részén alacsony a gyermekhalandóság, ezért ez a maxima jelenleg praktikusán azt jelenti, hogy minden embernek két vagy három gyermek nemzésére és felnevelésére kell törekednie. Egy ilyen morálisnak minősíthető gyerekvállalási maxima demográfiai szempontból az idők végezetéig biztosítja az emberiség, illetve az egyes emberi közösségek fennmaradását. Hiszen egyidejűleg oldja meg az alacsony és a magas termékenységből fakadó alulnépesedési és túlnépesedési válságot.

A fentieket még a következő megjegyzésekkel érdemes kiegészíteni. (i) Az akaratnak ez a morális maximája minden emberre vonatkozik, függetlenül attól, hogy az milyen nemű, rasszú, etnikumú, vallású vagy éppen milyen régióban él. (ii) A kategorikus imperativus a hangsúlyt az akarásra és nem a viselkedésre teszi, amit számtalan ok befolyásolhat. Ezért például, ha az alany akaratára ellenére nem születnek meg az akart gyerekek, pl. meddőség miatt, akkor ezt a kudarcot morális szempontból nem lehet felróni az alanyra. (iii) Érdemes újra hangsúlyozni, hogy a kategorikus imperativus ebben az esetben is egy rendkívül szigorú előírást jelent. Azt követeli meg ugyanis, hogy minden egyes ember egyénileg is minimum két vagy maximum három gyermeket vállaljon. Miközben az emberiség, illetve az adott közösség fennmaradása csak azt követeli meg, hogy az emberek statisztikai átlagban neveljenek fel két termékeny és reprodukcióra képes felnőttet. Ha ezt az eredményt az adott közösség statisztikai átlagban képes biztosítani, akkor ténylegesen nincs szükség arra, hogy minden egyes ember egyénileg is realizálja az ideális termékenységi arányt. (iv) Végül érdemes reflektálni arra a tényre, hogy a gyermektelen Kant a saját gyerekvállalási maximáját nem hozta összhangba a kategorikus imperativusszal. Ennek feltehetően az volt az oka, hogy az ő korában a gyerekvállalás nem tudatos döntés kérdése volt, továbbá, hogy a 18. században sem Poroszországot, sem az emberiséget még nem fenyegették a demográfiai válság különböző formái.

UTILITARIZMUS

Az utilitarizmus az egyik uralkodó doktrína az angolszász etikában a 19. század óta. Ezen irányzat szerint a legfőbb jó a boldogság, mégpedig a lehető legtöbb ember boldogsága. Ezt az elvet először Hutcheson fogalmazta meg: „az a legjobb cselekedet, amely a legtöbbeknek a legnagyobb boldogságot hozza létre” (BUJALOS 2007: 636). Bentham (1977) szerint is erkölcsös viselkedés az, amely „a lehető legnagyobb boldogságot okozza a lehető legtöbb embernek”. Az utilitarizmus fő gondolata egyszerű és vonzó: az erkölcsösség legfőbb princípiuma a boldogság maximalizálása, ami nem más, mint az élvezet többlete a fájdalom fölött. Bentham szerint minden cselekvés helyes, ami maximalizálja a hasznosságot. A „hasznosságon” mindazt érti, ami növeli az élvezetet vagy boldogságot, és azt is, ami megátolja a fájdalmat vagy a szenvedést (SANDEL 2012: 50). „Az emberi nem a fájdalom és az öröm kormányzata alatt áll – ez a hasznosság princípiuma –, ami az alapján helyesel vagy helytelenít egy tettet, hogy az az érintettek boldogságát növeli vagy csökkenti. Magánszemély cselekedetéről éppúgy szó van, mint kormányzati intézkedésről” (BENTHAM 1977: 680-1). Bentham úgy vélte, hogy az utilitarista princípiumot nem lehet igazolni, de nem is szükséges, hiszen minden igazolási folyamatnak meg kell állnia valahol. Szerinte megfigyelhető, hogy a boldogságra való törekvés univerzális, minden emberben működik; a feladat nem az elv igazolása, hanem tudatosítása, illetve megvalósításának elősegítése (AMBRUS 2007: 943).

Alkalmazzuk az utilitarista princípiumot a gyerekvállalás kérdésére. Első lépésben tegyük fel, hogy minden embert átlagos mértékű boldogság vagy hasznosság jellemez. Ebben az esetben a több ember nyilvánvalóan nagyobb, míg a kevesebb ember nyilvánvalóan kisebb mértékű közboldogságot jelent. Tehát fő szabályként kimondható, hogy a népességnövekedés a legfőbb jó, míg a népességcsökkenés a legnagyobb rossz. Ebből pedig az következik, hogy mindenkinek a lehető legtöbb, de legalább két gyereket kell vállalnia. Ez utóbbi következtetés azonban csak egy egyéni és egy közösségi jellegű korláton belül érvényes.

Az egyéni korlátot a szülők összesített teherbíró képessége jelenti. Ha a szülők a saját teherbíró képességüknél több gyereket vállalnak, akkor mind-egyik gyerek jóléte csökken, s különösen nagymértékben csökkenhet a legkisebb gyerek boldogsága. Sőt nemcsak arról beszélhetünk, hogy csökken a gyerekek jóléte, hanem arról, hogy nő azok szenvedése is, gondoljunk például az éhező vagy csak elhanyagolt gyerekekre. A szenvedő gyerekek számának a növelése pedig ellentétben áll az utilitarizmus logikájával.

A közösségi korlátot a túlnépesedés jelenti. Ha egy fejlett világban – összhangban az utilitarista etikával – a többség öt gyereket képes felnevelni, és ezért erkölcsi megfontolások alapján vállalja is azok nemzését és felnevelését, akkor nyilvánvalóan fellép a túlnépesedés problémája. Ha pedig a népesség gyorsabban nő, mint ahogy a gazdaság, akkor kialakul egy olyan helyzet, hogy egy újabb ember összességében már nem növeli, hanem csökkenti az emberek átlagos boldogságát, s így az emberek összesített boldogságát is. Ezért elvileg lehetséges egy, a körülményektől (népsűrűség, természeti erőforrások állapota, gazdasági növekedés) függő optimális népességszám, illetve népességváltozás, amelynél maximális mértékű a közboldogság.

A klasszikus utilitarizmus fontos sajátossága, hogy az érintettek fogalmán keresztül képes figyelembe venni az egyedi helyzetet. Így a magyarok jelenlegi demográfiai helyzetéből az következik, hogy mindenkinek, a saját teherbíró képességén belül – minél több gyermeket kell vállalnia. (Viszont pl. a túlnépesedési válsággal szembenező nigériaiaiak esetében, ahol a termékenységi arányszám 7,6 gyerek/nő, az következik, hogy morálisan az a helyes, ha mindenki a jelenleginél sokkal kevesebb gyereket vállal.)

ÖSSZEFOGLALÁS

Az egyedi ember halandó, ezért általában az ember csak reprodukció eredményeképp maradhat fenn. Kezdetben az emberre jellemző erős szexuális vágy automatikusan biztosította a magas termékenységi arányszámot. Alacsony halálozás és zéró migráció esetében, ha az emberek termékenységi arányszáma lényegesen nagyobb, mint kettő, akkor a populáció gyorsan nő, ha lényegesen kisebb, mint kettő, akkor gyorsan csökken; a népesség csak akkor állandó, ha minden párnak és minden embernek statisztikai átlagban 2,1 gyereke van.

A modern fogamzásgátló módszerek elterjedése következtében a gyerekvállalás ma már alapvetően szabad és tudatos döntés, amely súlyos egzisztenciális következményekkel jár az egyén, a közösség és az emberiség vonatkozásában is. A demográfiai adatok azt mutatják, hogy a világban jelenleg egyszerre van jelen a túl magas termékenységi arányból fakadó túlnépesedési válság (lásd Afrika) és a túl alacsony termékenységi arányból fakadó elöregedés és népességcsökkenés (lásd Kelet-Európa és Kelet-Ázsia). Tekintettel ezekre a demográfiai válságokra, elkerülhetetlen, hogy az itt élő emberek morálisan is szabályozzák a termékenységüket.

A különböző formális etikai szabályok a gyerekvállalás különböző etikai vonatkozásait hangsúlyozzák. Az arany szabály szerint csak demográfiai

vészhelyzetben van morális tartalma a gyerekvállalásnak. Az alacsony termékenységi arányból fakadó demográfiai válság esetében az aranszabály mindenkit arra szólít fel, hogy sok gyereket vállaljon.

A kategorikus imperativus szerint csak az olyan gyerekvállalási maximák tekinthetők morálisnak, amelynek az eredménye több mint kettő, de kevesebb, mint három termékeny felnőtt. Tekintettel arra, hogy ma már a világ nagy részén alacsony a gyerekhalandóság, ezért ez a maxima praktikusán azt jelenti, hogy minden embernek két vagy három gyereket kell vállalnia. Ez a morális maxima demográfiai szempontból az idők végezetéig biztosítja az emberiség, illetve az egyes emberi közösségek fennmaradását, mivel egyidejűleg oldja meg az alacsony és a magas termékenységből fakadó alulnépesedési és túlnépesedési válságot.

Az utilitarizmusból az következik, hogy bizonyos individuális és közösségi korlátokon belül mindenkinek olyan sok gyereket kell vállalni, amennyit csak tud, hiszen a nagyobb népesség nagyobb összesített boldogságot eredményezhet. Az egyéni korlátot a szülők tehervállaló képessége, míg a közösségi korlátot a túlnépesedés jelenti. Véleményem szerint ezen formális etikai szabályok konklúziója a következőben összegezhető. Az alacsony termékenységi arányból következő demográfiai vészhelyzetben minden embernek a lehető legtöbb, de minimum két gyereket kell vállalnia és gondosan felnevelnie. Ezt az etikai szabályt követve biztosan elkerülhetők a demográfiai tél pusztító következményei.

IRODALOM

- AMBRUS Gergely 2007. „Pozitivizmus”. In Boros Gábor szerk. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- BENTHAM, Jeremy 1977. Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe. In Ludassy Mária szerk. *Brit moralisták a XVIII. században*. Budapest, Gondolat
- BUJALOS István 2007. „Az angol utilitarianizmus a 19. században”. *Magyar Tudomány* 2007/5.
- DEMOGRAPHIC WINTER: The decline of the human family. 2008 SRB Documentary LLC, USA, 52 min. angol nyelvű film, magyar felirattal. <http://www.karizmatikus.hu/noha/47-a-mi-mozink/958-demografiai-tel-az-emberi-csalad-hanyatlata.html> (2016. 05. 07.)
- GEOHIVE 2015. Current world population. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. *World Population Prospects: The 2015 Revision*. http://www.geohive.com/earth/population_now.aspx (2016. 05. 07.)
- GOLDSTEIN, J. R.–KREYENFELD, M. R. 2010. East Germany overtakes West Germany: recent trends in order-specific fertility dynamics. *MPIDR Working Paper* WP-2010-033, 37.

- HOLODNY, Elena 2015. South Koreans could be ‘extinct’ by 2750. *Business Insider*. Jun 19. 2015. <http://www.businessinsider.com/south-koreans-could-be-extinct-by-2750-2015-6> (2016. 05. 07.)
- KANT, Immanuel 1991. *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája*. Ford. Berényi Gábor. Budapest, Gondolat
- KAPITÁNY Balázs 2015. *Demográfiai fogalomtár*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest (Teljes termékenységi arányszám, korösszetétel mérőszámai, népesség-előreszámítás) <http://demografia.hu/hu/tudastar/fogalomtar/38-teljes-termekenységi-aranysszam>
- MÁTÉ evangéliuma. *Biblia*.
- NAGY Edit 2012. *Moralitás és időbeliség. Etikatörténet-szövevények*. Szeged, Belvedere Meriodinale
- NYÍRI Tamás 1988. *Alapvető etika*. Budapest, PPRKHA
- POPULATION REFERENCE BUREAU. *World Population Data Sheet*. 2014. http://www.prb.org/pdf14/2014-world-population-data-sheet_eng.pdf (2015. 12. 11.)
- SANDEL, Michael J. 2012. *Mi igazságos?... és mi nem. A helyes cselekvés elmélete és gyakorlata*. Ford. Felcsuti Péter. Budapest, Corvina Kiadó
- ULLMANN Tamás 2007. Immanuel Kant. In Boros Gábor szerk. *Filozófia*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- VILÁGGAZDASÁG 2013. Az évezred közepére kihalnak a magyarok? *Világgazdaság* 2013.11.6. <http://www.vg.hu/kozelet/tarsadalom/az-evezred-kozepere-kihalnak-a-magyarok-415328> (2016. 05. 07.)

Moral Aspects of Low Progeny

Today’s rate of fertility decline, aging, and popularity decline is a new phenomenon. In more than half of the world’s countries, the fertility rate does not reach the ratio of 2.1 child/woman, necessary for simple reproduction. While Africa suffers from the demographic consequences of too high a fertility ratio, Europe and East Asia have the opposite problem of too low a ratio. The question that arises is whether low progeny can have any moral aspects. It is crucial in this case that today everywhere, and especially in the developed world, birth control is widespread, i.e. existentially significant progeny is the result of couples’ own free will. Additionally, such decisions inevitably have moral content. The study uses three formal ethical rules (the golden rule, categorical imperative, and utilitarianism) to examine the actual ethical content of this issue. The conclusion in short would be that in regions and countries in demographic crisis brought about by low progeny rate the appropriate (will or behavior) is that every individual takes up the most possible, but at least two, children and brings them up with care.

Key words: demographic, progeny rate, golden rule, categorical imperative, utilitarianism

Moralni aspekti niskoprocenatnog prihvatanja roditeljstva

Današnje razmere pada nataliteta, starenja stanovništva i smanjivanja populacije je nova pojava. Danas već u više od polovine svetskih zemalja stopa plodnosti ne dostiže proporciju od 2,1 deteta po ženi koja je potrebna za prostu reprodukciju zajednice. Dok Afrika pati od demografskih posledica previsokog nataliteta, dotle u Evropi i Istočnoj Aziji problem predstavlja upravo preniska proporcija fertiliteta. Nameće se dakle pitanje da li prenizak procenat prihvatanja roditeljstva može da ima svoje moralne aspekte. Po tom pitanju je presudna činjenica da su u današnje vreme već svuda, a naročito u razvijenom svetu u širokom krugu rasprostranjena sredstva za kontracepciju, dakle egzistencijalno bitno prihvatanje potomaka predstavlja rezultat svesne i slobodne odluke parova. A takva odluka neizbežno poseduje svoj morali sadržaj. U studiji se uz pomoć tri formalno etička pravila (zlatnog pravila, kategoričkog imperativa i utilitarizma) razmatra konkretan etički sadržaj ovog pitanja. A konkluzija izvedena na osnovu njih može da se sumira na sledeći način: u zemljama i regijama koje se usled niske proporcije plodnosti nalaze u demografskoj krizi iz etičkog aspekta ispravno (htenje i ponašanje) jeste da svi ljudi prihvate i brižno odgaje što je više moguće, ali minimalno dvoje dece.

Gljučne reči: demografija, stopa plodnosti, zlatno pravilo, kategorički imperativ, utilitarizam

Beérkezés időpontja: 2016. június 18.

Közlésre elfogadva: 2016. szeptember 3.